

ЗАМАХ НА ЗЛОЧИН ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ СРСР

Кримінальний Кодекс України 2001 року вперше визначив замах на злочин видом незакінченого злочину, законодавчо закріпив види замаху на злочин і передбачив спеціальні засади призначення покарання за незакінчений злочин і за замах, зокрема. Однак проблема замаху на злочин залишається актуальною як у кримінальному праві, так і слідчій та судовій практиці.

Ключові слова: стадії вчинення злочину, незакінчений злочин, готування до злочину, замах на злочин, закінчений злочин.

Постановка проблеми. Питання про кримінальну відповідальність за незакінчений злочин і, зокрема за замах, завжди було актуальним у вітчизняній кримінально-правовій науці. Однак у кримінально-правовій теорії протягом усієї історії її існування не було єдиної думки ані щодо визначення «поняття замаху на злочин», ані щодо необхідності криміналізації його видів, а також щодо кримінально-правової оцінки такої злочинної діяльності.

Ступінь наукової розробки. Починаючи з XIX ст. і до наших днів, у теорії кримінального права завжди приділялася значна увага дослідженню інституту замаху на злочин. Дане питання досліджували такі вчені як: М.В. Гринь, М.Д. Дурманов, В.Д. Іванов, О.Ф. Кістяківський, А.П. Козлов, Г.Е. Колоков, Н.Ф. Кузнецова, П. Лякуб, Г.В. Назаренко, А.І. Сітнікова, Н.С. Таганцев, І.С. Тишкевич, П.Л. Фріс та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі ґрунтовного аналізу норм радянського кримінального законодавства проаналізувати поняття, ознаки, види й особливості кримінальної відповідальності за замах на злочин.

Виклад основного матеріалу. Великий науковий потенціал теорії дореволюційного кримінального права зробив значний вплив на радянське кримінальне законодавство. Останнє, будучи соціалістичним за своїм характером (ідеологією), не тільки формально, але в переважачій частині і змістовно, сприйняло багатющий багатотомовий досвід, відображений у нормативних розпорядженнях свого «попередника» [11, с.10; 13, с.112]. Радянське законодавство продовжувало приділяти увагу незакінченому злочину взагалі і замаху на злочин, зокрема.

У перші роки радянської влади кримінальна законотворчість у Росії здійснювалася переважно у вигляді окремих нормативних актів (декретів, ухвал, інструкцій), які встановлювали відповідальність за вчинення конкретних видів злочинів. Проте в деяких з них містилися і норми

Загальної частини кримінального права. Та зауважимо, що в перелічених нормативних актах не проводилося розмежування між готуванням до злочину і замахом на злочин, вони охоплювалися єдиним терміном «спроби» вчинити який-небудь злочин і кримінальна відповідальність встановлювалася за попередню злочинну діяльність в цілому. А в наступних нормативних актах з даного приводу робилися спеціальні вказівки. Так, у декретах РНК «Про хабар» і «Про спекуляцію» вказувалося, що винні в замаху на отримання чи давання хабара, а також на спекуляцію караються як за закінчений злочин [12, с.135]. Так, замах на злочин виокремлювався із попередньої злочинної діяльності як самостійний вид і встановлювався принцип караності замаху як закінченого злочину.

Важко погодитися з твердженням А.А. Герцензона, що відповідальність за замах на злочин була встановлена в декретах, які передбачають особливо небезпечні злочини, боротьбу з якими держава вважала доцільним посилити шляхом встановлення караності не тільки закінченого злочину, але і замаху [1, с.153]. Адже, на нашу думку, кримінальне законодавство радянського періоду спеціально визначало відповідальність за обмежене коло злочинів, при цьому це законодавство виходило із положень, що суспільно небезпечне готування до злочину і замах на злочин, у принципі, повинні тягнути кримінальну відповідальність.

Спеціальна вказівка в законі про караність замаху на деякі види злочинів була зроблена тому, що на практиці могли виникнути сумніви відносно суспільної небезпеки і караності таких дій, як, наприклад, вимагання хабара чи давання хабара, купівля товарів з метою подальшого перепродажу та ін. Вказівка у законі на кримінальну відповідальність за готування і замах у цих випадках, відповідно, орієнтувала суди і давала можливість правильно визначати злочинність і караність таких форм попередньої злочинної діяльності.

Однак використання в Україні Російського законодавства суттєво обмежувало можливості розробки й запровадження національного законодавства, в тому числі кримінального [2, с.18].

Особливе значення для подальшого розвитку кримінального права України мали “Керівні начала з кримінального права РС ФРР” (у подальшому Керівні начала) 1919 р., створені на основі узагальнення практики діяльності судів і трибуналів. Згідно із теорією «соціальних функцій права», яка набула в даний період широкого розповсюдження, нове кримінальне право повинно формуватися за принципом доцільності, який протиставлявся принципу законності [9, с.271].

Керівні начала фактично являли собою лише Загальну частину Кримінального кодексу. Ними вперше на законодавчому рівні достатньо чітко сформульовано концепцію у сфері боротьби зі злочинністю.

Однак за своєю структурою Керівні начала 1919 р. успадковували багато рис, властивих Загальній частині дореволюційного кримінального законодавства. Керівні начала помітно поступалися попередньому кримінальному законодавству.

У розділі 4 Керівних начал “Про стадії вчинення злочину” вперше в радянському кримінальному законодавстві закріплене поняття замаху на злочин: “Замахом на злочин визнається дія, яка спрямована на вчинення злочину, якщо винний виконав усе, що вважав за необхідне для реалізації умислу, але злочинний результат не настав з причин, які від нього не залежать” (ст.18). Тут же, у статті 20 Керівних начал підкреслювалося: “стадія реалізації умислу вчинюваного злочину сама по собі не впливає на міру репресії, яка визначається ступенем небезпечності злочинця” [1, с.59]. Аналіз даного визначення дозволяє зробити висновок про те, що законодавець використовує об’єктивний критерій для вирішення питання про завершеність злочину. Законодавчо закріплене поняття замаху на злочин не передбачало безпосередньої спрямованості дій на вчинення злочину (що давало привід відносити до них підготовчі дії до вчинення злочину), а також, як правильно зазначив І.С. Тишкевич, було надто вузьким, оскільки не враховувало, що при вчиненні злочинів замах на злочин може виражатися не тільки у виконанні всіх необхідних для настання злочинного наслідку дій, але й у виконанні лише частини таких дій [14, с.91]. Тобто за змістом таке поняття охоплює тільки закінчений замах.

Наголосимо, що, незважаючи на новий погляд стосовно стадій вчинення злочину, який ха-

рактеризується в однаковій правовій оцінці замаху із закінченим злочином, при призначенні покарання замах не мав самостійного значення, однак міг бути врахований за розсудом суду при визначенні ступеня завершеності діяння. Саме тому після прийняття Керівних начал продовжувалися видаватися декрети, які поряд з визначенням конкретних складів злочину містили окремі положення і Загальної частини, в тому числі і з приводу питань, що стосуються незакінчених злочинів.

Водночас очевидне й інше: Керівні засади не тільки синтезували, а й до певної міри збагатили накопичений раніше досвід побудови основоположних інститутів кримінального права. Керівні засади 1919 р. стали прототипом Загальної частини Кримінального кодексу України 1922 р.

Кримінальний кодекс УСРР побудовано на основі КК РСФРР 1922 р., який фактично був ідентичним КК РСФРР [4, с.5]. Порівняно з раніше чинним кримінальним законодавством Кримінальний кодекс України 1922 р. не тільки передбачив у своєму складі Загальну й Особливу частини, а й надав останнім більш високий структурний статус. За компактністю КК 1922 р. різко відрізнявся від попереднього кримінального законодавства СРСР. На думку Н. Ф. Кузнецової [7, с. 119], зі всіх відомих світовій історії це був найкоротший кодекс.

У кримінальному кодексі РСФРР 1922 року поняття замаху на злочин суттєво відрізнялося від визначення закріпленого в Керівних началах. Так, стаття 13 Кримінального кодексу РСФРР 1922р. визначала замах як “дію, яка спрямована на вчинення злочину, якщо суб’єкт не виконав усе те, що було необхідним для реалізації наміру, або, коли незважаючи на виконання ним усього, що він вважав за необхідне, злочинний наслідок не настав з причин, які не залежать від нього” [15, с.45]. У даному визначенні законодавчо закріплено не тільки закінчений замах, але і замах на злочин, при якому винний не все вчинив для реалізації свого умислу, тобто незакінчений замах. У цьому визначенні суть замаху як незакінченого злочину законодавець відображає і допускає ту саму помилку спрямованості дій на вчинення злочину. Крім того, дане визначення не позбавлене і певних неточностей. Так, по-перше, даремно законодавець використав термін “намір” замість загальноприйнятого оформлення суб’єктивного відношення у формі вини (умислу); по-друге, при спробі законодавчого визначення закінченого і незакінченого замаху законодавець застосував до першого об’єктивну підставу виділення (суб’єкт не виконав усього

того, що було необхідне), а до другого – суб’єктивну підставу (виконав усе, що вважав за необхідне), що є грубим порушенням формально-логічних правил класифікації. Така різниця ускладнювала роботу слідчих і судових органів. На різницю критеріїв при розмежуванні замаху на закінчений і незакінчений указували й інші автори [10, с.76; 8, с.13].

Кримінальний кодекс визначав, що кримінальна відповідальність за замах на злочин настає, як і за закінчений злочин. Однак при призначенні покарання суд повинен враховувати відсутність або малозначність шкідливих наслідків. У статті 14 Кримінального кодексу зазначалося, що “замах, не доведений до кінця за власним спонуканнями особи карається за той злочин, який ним фактично вчинений”. Дане положення мало велике практичне значення для попередження злочинів.

У цілому, незважаючи на наголошених недоліках норм про замах на злочин, КК України 1922 р. мав велике значення для подальшого вдосконалення кримінального законодавства стосовно поняття та особливостей кримінальної відповідальності за вчинення замаху на злочин.

Відповідно до Конституції СРСР 1924 р., у фундамент «піраміди» кримінального законодавства покладено прийняті 31 жовтня 1924 р. «Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік». У них акумулювалися єдині для всієї держави принципи, поняття й інститути кримінального права [17, с.124].

Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р. зафіксували новий, не надто вдалий підхід до проблем незакінченої злочинної діяльності. Так, замість поняття готування до злочину і замаху на злочин була розроблена загальна формула попередньої злочинної діяльності «розпочатого, але не закінченого злочину» [12, с.4]. Кримінальна відповідальність за замах і готування настає як і за закінчений злочин. При цьому не було передбачено обов’язкове пом’якшення покарання у випадках, якщо злочинною діяльністю не були спричинені шкідливі наслідки. Однак, при призначенні покарання суди повинні враховувати ступінь суспільної небезпеки особи та ступінь реалізації умислу.

8 червня 1927 р. прийнято Кримінальний кодекс УРСР, який, незважаючи на численні зміни, майже 30 років відтворював кримінально-правову політику України.

Наголосимо, що Кримінальний кодекс Української РСР 1927 р. уперше закріпив розго-

рнуте поняття замаху на злочин. Так, замахом на злочин є діяння, яке спрямоване на вчинення злочину, коли особа не виконала все, що вважала за необхідне для реалізації свого умислу, так і коли особа виконала все, що вважала за необхідне, але злочинний результат не настав з незалежних від неї причин (ст.16) [16, с.9]. Однак кримінальний закон не передбачав обов’язкового пом’якшення покарання за вчинення незакінченого злочину. Аналіз судової практики цього періоду свідчить про те, що за вчинення замаху на злочин вона встановлювала менше покарання, ніж за закінчений злочин. Поряд із цим, залежно від суспільної небезпеки злочинця, суд міг призначити рівнозначне покарання як за закінчений, так і за замах на злочин, вважаючи, що суспільна небезпечність злочинця не змінюється залежно від досягнення чи недосягнення ним злочинних наслідків.

Важливе значення для подальшого розвитку й удосконалення законодавства про замах на злочин мав прийнятий 28 грудня 1960 р. Кримінальний кодекс УРСР (введений у дію з 1 квітня 1961 р.).

За Кримінальним кодексом Української РСР 1960 р., а саме ч.2 ст.17, “замахом на злочин є умисна дія, яка безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного” [5, с.69]. Покарання за замах на злочин призначається за законом, який передбачає відповідальність за даний злочин (ч.3 ст.17) [6, с.136]. Визначаючи принципи призначення покарання за незакінчений злочин, закон установлює, що при призначенні покарання суд враховує характер і ступінь суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь здійснення злочинного наміру і причин, через які злочин не було доведено до кінця.

На думку автора, норма про замах на злочин за КК УРСР 1960 р. у порівнянні з КК УРСР 1927 р. містила певні новели: по-перше, це вказівка на умисну дію, яка безпосередньо спрямована на вчинення злочину; по-друге, при призначенні покарання суду необхідно враховувати характер і ступінь суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь здійснення злочинного наміру і причин, через які злочин не було доведено до кінця. Однак норма про замах на злочин містила і певні недоліки, до яких можна віднести те, що замахом на злочин визнавалася тільки дія і те, що покарання за замах установлювалося, як і за закінчений злочин.

Висновки. Розвиток норм про замах на злочин у кримінальному законодавстві СРСР характеризувався тенденцією законодавчого його

закріплення, а покарання призначалось у менших розмірах, ніж за закінчений злочин. Норма про замах на злочин була значно удосконалена і розширена, адже саме дискусії з приводу поняття й особливостей кримінальної відповідальності сприяли теоретичній розробці даного поняття.

Список літератури

1. Герцензон А.А., Грингауз Н.С. История советского уголовного права / А.А.Герцензон, Н.С. Грингауз. - М., 1948.- 386 с.
2. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України / В.К. Гришук. – Львів: Світ, 1992. – 165 с.
3. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н.Д. Дурманов. — М., 1955.- 212 с.
4. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період державотворення (1917-1921рр.) автореф. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Е.М. Кісілюк. – К., 2003. – 20 с.
5. Коржанський М.Й. Популярний коментар до Кримінального кодексу / Коржанський М.Й.- К.: Наукова думка, 1997. - 696 с.
6. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна: Курс лекцій / Коржанський М.Й. – К.: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. – 336 с.
7. Кузнецова Н.Ф. Некоторые вопросы ответственности за приготовление и покушение по советскому уголовному праву / Н.Ф. Кузнецова // Советское государство и право. – 1955. - №5. – С.119.
8. Кузнецова Н.Ф. Ответственность за приготовление и покушение по советскому уго-

ловному праву / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 204 с.

9. Музиченко П.Т. Історія держави і права України / П.Т. Музиченко / Навч. посіб. – 5-те вид., випр і доп. – К.: Знання, 2006. – 437 с.

10. Саврасов Л. О степени осуществления преступного намерения / Саврасов Л. // Рабочий суд. – 1926. - № 45/46. – С. 54-56.

11. Сахаров А. Ответственность за приготовление и покушение. Добровольный отказ / А. Сахаров // Советская юстиция. – 1961. - №21.- С.10-12.

12. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917-1952гг.-М., 1953.- 648 с.

13. Сучасне кримінальне право України: нормативно-правові документи та судово-слідча практика: Хрестоматія / [упоряд. А.В. Савченко]; за заг. ред. В.В. Кузнецова. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 496 с.

14. Тишкевич И.С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву / И.С. Тишкевич. - М., 1958. – 260 с.

15. Уголовный кодекс РСФСР. Практический комментарий / [М.А. Гернет, А.Н. Трайнин]; под ред. М.А. Гернета и А.Н. Трайнина. Общая часть- М., 1924. – 279 с.

16. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года. – Изд. 2-е, официальное. – Харьков: Юридическое изд-во НКЮ УССР, 1927. – 104 с.

17. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, політичні, історичні та правові проблеми / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.

Стаття надійшла до редколегії 23 лютого 2012 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії В.Я. Марчаком.

M.D. Dyakur

ATTEMPT UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE USSR

Summary

Criminal Code of Ukraine in 2001 first identified the attempted offense type pending crime legislation consolidated views of attempt to commit a crime and provided special principles of sentencing for unfinished crime and assault in particular. However, the problem of attempted crime is relevant both in criminal law and investigative and judicial practice.

Key words: stages of the crime, unfinished crime, preparation for the crime, attempted crime, ending crime.

M.D. Dyakur

ПОКУШЕНИЕ НА ПРЕСТУПЛЕНИЕ ЗА УГОЛОВНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ СССР

Аннотация

Уголовный Кодекс Украины 2001 года впервые определил покушение на преступление видом незаконченного преступления, законодательно закрепил виды покушения на преступление и предусмотрел специальные основы назначения наказания за незаконченное преступление и за покушение, в частности. Однако, проблема покушения на преступление остается актуальной как в уголовном праве, так и следственной и судебной практике.

Ключевые слова: стадии совершения преступления, неоконченное преступление, приготовление к преступлению, покушение на преступление, оконченное преступление.